Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2010 ♦ Cilt/Volume: 7 ♦ Sayı/Issue: 13, s. 310 - 330

1980-2000 YILLARI ARASINDA TÜRK ROMANINDA ÇAĞDAŞLAŞMA VE EĞİTİM SORUNU[1]

Dr. Orhan OĞUZ
İzmir Buca Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Özet

Bu çalışma, 1980-2000 yılları arasında, Türk romanlarında çağdaşlaşma ve eğitim sorununu ele almayı amaçlamaktadır. Bu dönemde ürün veren on iki romancının elli romanı örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem seçiminde, Türk romanının biçim ve içerik bakımından farklı eğilimlerine yer verilmiştir. Geleneksel anlayışla yazılan romanların yanında postmodernizm etkisinde verilen romanlar; sol tezlerin savunulduğu romanların yanında muhafazakâr, milliyetçi tezlerin savunulduğu romanlar da incelenmiştir.

Giriş bölümünde çalışmanın kapsadığı dönem ve ele aldığı kavramlar irdelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak 1980-2000 yıllarında Türkiye'nin siyasî, sosyal ve kültürel durumu ana hatlarıyla anlatılmıştır. İkinci bölümde çağdaşlaşma, eğitim ve Türk romanı ele alınmıştır. Bulgular ve yorumlar bölümü yedi başlık altında toplanmıştır. Bu başlıkların belirlenmesinde romanlardan elde edilen veriler esas alınmıştır. Bu başlıklar sırasıyla, çağdaşlaşmanın başlatıcıları ve uygulayıcıları olarak bürokrasi ve siyaset; çağdaşlaşmanın savunucuları olarak aydınlar; çağdaşlaşmanın muhatabı olarak halk; çağdaşlaşmaya karşı geleneğin direnç noktası olarak din; çağdaşlaşmanın yönü olarak Batı; çağdaşlaşmanın araçları olarak eğitim, bilim, sanat ve kıyafet; çağdaşlaşmanın ürünü olarak Türk kimliği ve Türk milliyetçiliği şeklindedir. Yeni biçim arayışlarına giren Türk romanının, bu dönemde de Türkiye'nin sosyal, siyasî, kültürel meselelerini ele aldığı görülmüştür. Eğitim, yeni bir insan modeli yaratma anlamında ele alınmıştır. Böylece, çalışmaya uygun olarak, eğitim bir çağdaşlaştırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Türk romanının toplumu çağdaşlaştırmayı, değiştirmeyi, dönüştürmeyi amaçlamaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye'nin yakın tarihindeki önemli gelişmeler ve Türk toplumu ile düşünce hayatında tartışılan kavramlar, olgular, problemler, Türk romanına yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk romanı, çağdaşlaşma, eğitim*

MODERNISATION and EDUCATION PROBLEM of TURKISH NOVELS BETWEEN 1980-2000

Abstract

This study aims to address the modernisation and education problem of turkish novels between the period of 1980-2000. Fifty novels from twelve novelists of the period are chosen as samples. Different trends in terms of form and content of the Turkish novel has been included while making sample selection. Besides novels written in the traditional understanding the novels under influence of postmodernism and besides the left defensive novels conservative and nationalist defensive novels have been examined too.

At the introduction section the historical period of the study and concepts covered in the study are examined. Under this section firstly, the political, social and cultural situation of Turkey between 1980 and 2000 is described. The concepts of modernisation, education and Turkish novel are handled in the second section. The section of findings and comments are grouped under seven chapters. The determination of titles are based on the data extracted from the novels. These titles are in turn: the bureaucracy and politics as the inducer and implementer of modernisation; the intellectuals as the assertors of modernisation; the society as the respondent of modernisation; the religion as resistance point of tradition against modernisation; the West as the destination of modernisation; education, science, art and dress code as instruments of modernisation; Turkish identity and nationalism as the product of modernisation.

It was seen that Turkish novel searching new forms, has dealed social, political and cultural issues of Turkey in this period as well. Education is accepted as a creation of a new type of person. As a result, according to the study, education is accepted as a modernisation facility. It has been seen that Turkish novel was continuing to aim to reform, to alter and to modernize the society. Recent events from immediate history of Turkey and turkish society, subjects, problems and facts discussed in this society are reflected into Turkish novel.

Keywords: *Turkish novel, modernisation, education*

---

[1] Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi EBE Türkçe Öğretmenliği doktora programı kapsamında yapılan aynı adlı tez çalışmasının bir özeti niteliğindedir.

Giriş

Problem Durumu

Türk romanı, Tanzimat döneminde çağdaşlaşma çabalarının bir ürünü olarak doğmuştur. Türk romanının çağdaşlaşma kavramıyla ilişkisinin iki yönü vardır. Roman, Türk edebiyatına eklenen bir tür olarak edebiyatın çağdaşlaştırılması işlevini görür. Diğer taraftan roman, yeni bir insan tipinin yaratılması için araç olarak kullanılır. Bu durumda Türk romanının bir çağdaşlaşma, bir de çağdaşlaştırma süreci vardır. Genel kanı, Türk romanının kendini çağdaşlaştırmaktan ziyade, okurunu çağdaşlaştırmaya ağırlık verdiği yönündedir. Bu sebeple Türk romanı, ideolojik, siyasî ve sosyal muhteva bakımından zengindir.

Bu çalışma, Türk romanının çağdaşlaşmayla ilişkisini araştıran birçok çalışmadan biridir. Çalışmanın farklılığı, romanda üslubun muhtevanın önüne geçmeye başladığı 1980 sonrası dönemi ele almasıdır. Çalışma, 1980-2000 yılları arasında, Türk romanının işlediği meseleleri ortaya çıkarmayı amaçlayan tematik bir incelemedir.

Eğitim, Türkiye'de çağdaşlaşmayla sıkı bağları olan bir kurumdur. Çağdaşlaşma çabalarının ilk adımlarından biri eğitim alanında yapılan reformlardır. Bu anlamıyla eğitim çağdaşlaştırma araçlarından biridir. Bu çalışma, yeni bir insan modeli yaratma çabası olarak eğitimin Türk romanına yansımasını irdelemeyi hedeflemektedir.

Bu tespitlerin ardından çalışmanın konusunun Türk romanında çağdaşlaşma ve çağdaşlaştırma olduğu söylenebilir.

Amaç ve Önem

Türk romanı, dün olduğu gibi bugün de sosyolojik, siyasî, ideolojik meselelerin işlendiği bir alan olma özelliğini korumaktadır. Türkiye'nin yeni bir döneme girdiği kabul edilen 1980 sonrasında, Türk romanının tematik açıdan incelenmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Problem Cümlesi

1980-2000 yılları arasında Türk romanlarının çağdaşlaşma meselesine yaklaşımları nasıldır? Türk romanlarının yeni bir insan modeli yaratma alanı olarak eğitime bakış açıları nasıldır?

Alt Problemler

- Çağdaşlaşmanın başlatıcısı ve uygulayıcısı olarak, Türk romanında bürokrasi ve siyaset nasıl işlenmiştir?
- Çağdaşlaşmanın savunucuları ve yorumlayıcıları olarak, Türk romanında aydınlar nasıl işlenmiştir?

- Türk romanının yakın tarihte gerçekleşen siyasî ve sosyal olaylara bakışı nasıldır?
- Türk romanının Batı ve Doğu kavramlarına bakışı nasıldır?
- Çağdaşlaşmanın öncüsü ve aracı olarak bilim, Türk romanında nasıl işlenmiştir?
- Çağdaşlaşmanın öncüsü ve aracı olarak sanat, Türk romanında nasıl işlenmiştir?
- Çağdaşlaşmanın muhatabı olarak Türk halkı, Türk romanında nasıl bir algıyla ele alınmıştır?
- Türk romanında çağdaşlaşmanın bir göstergesi olarak kıyafet nasıl işlenmiştir?
- Türk romanının dine bakışı ve dinle çağdaşlaşma arasında kurduğu ilişki nasıldır?
- Türk romanının eğitime bakışı nasıldır ve dikkat çektiği eğitim sorunları nelerdir?

Sayıltılar

- 1980-2000 yılları arasında Türk romanı, Türkiye'nin siyasî, ideolojik, soysal meselelerini ele almaya devam etmiş olmalıdır.
- Türk romanında, söz konusu meselelere farklı yaklaşımlar ortaya konmuş olmalıdır.
- Bu dönemde Türk romanı, Türk insanının geleceği ve medeniyetiyle ilgilenmeye devam etmiş olmalıdır.
- Türk romanı, yeni bir insan modelinin yaratılması anlamında eğitim kavramını işlemiş olmalıdır.
- Türk romanı, bu dönemde, Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecine etki etme amacını korumuş olmalıdır.

Sınırlılıklar

- Bu çalışma, soyadlarının alfabetik sıralamasıyla, Adalet Ağaoğlu, Alev Alatlı, İhsan Oktay Anar, Tarık Buğra, Sevinç Çokum, Emine Işınsu, Selim İleri, Attilâ İlhan, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Latife Tekin ve Hasan Ali Toptaş'ın romanlarıyla sınırlıdır.
- Romancıların ağırlıklı olarak ferdin iç dünyasına, psikolojisine eğilen romanları çalışma dışında tutulmuştur.
- Yukarıdaki sınırlamada, psikoloji ve sosyal meseleler arasında bir bağlantısızlık ileri sürülmemekle birlikte, yazarların sosyal meseleler

bakımından daha zengin içerikli romanları tercih edilmiş; bunun çalışma için daha verimli olacağı varsayılmıştır.

- Nehir romanların bütünlüğü göz önünde bulundurularak, bu döneme dâhil olmayan Adalet Ağaoğlu'nun "Ölmeye Yatmak" ve "Bir Düğün Gecesi" romanları çalışmaya dâhil edilmiş; buna paralel olarak bazı romanlar çalışma dışında bırakılmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme dâhil edilen romanlar, belirlenen temalar bakımından taranmış ve elde edilen veriler sınıflandırılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışma Türk romanının 1980-2000 yılları arasını evren olarak almış, bu dönemde ürün veren on iki (12) romancının Ek-!'de sunulan elli (50) romanını örneklem olarak seçmiştir.

Veri Toplama Araçları

Yazılı edebiyat eserlerini inceleyen bu çalışmada, veri toplama aracı olarak doküman tarama yöntemi kullanılmıştır.

Veri Analiz Teknikleri

- Türk romanının bir dönemini tasvir etmeyi hedefleyen bu çalışmada "betimsel analiz" ve "içerik analizi" teknikleri kullanılmıştır.
- İncelenen eserlerin değerlendirilebilmesi için bu eserlerle, roman teorisiyle ve çağdaşlaşma, eğitim konularıyla ilgili eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmanın Teorik Temeli

Tezin bu bölümünde, tezin başlığından yola çıkılarak çalışmanın kapsadığı dönem ve ele aldığı kavramlar anlatıldı. Çalışmanın kapsadığı dönemi anlatan ilk bölümde ana hatlarıyla 12 Eylül askerî darbesine giden süreç ve 1980 sonrasında Türkiye'nin siyasî, sosyal, kültürel durumu ele alındı. Kavramların anlatıldığı ikinci bölümde, çağdaşlaşma, eğitim ve Türk romanı üzerinde duruldu. Bunun yanında, çağdaşlaşmaya karşı bir direnç noktası olarak dinin nasıl yorumlandığı; Türk çağdaşlaşmasının bürokrasi, aydın ve halk ilişkisiyle belirlenen doğasının nasıl değerlendirildiği ana hatlarıyla irdelendi. Aşağıda, yalnızca "çağdaşlaşma" kavramı üzerinde kısaca durulacaktır.

İnalcık, "modernleşme"nin sosyolojik bir kavram olarak değerden muaf olduğunu, bir durumdan diğer bir duruma geçiş olduğunu belirtir; çünkü, bir

medeniyetin diğer bir medeniyete üstün olduğunu ortaya koyacak objektif bir ölçüt yoktur. Bu bakımdan o, daha iyi bir duruma geçme değil, başka bir duruma geçme anlamına gelir (İnalcık, 1992: 619). Diğer taraftan modernleşmeyle eşanlamda kullanılan "Çağdaşlaşma", gerek günlük hayatta gerekse literatürdeki kullanıma bakıldığında, hem kelime hem kavram olarak olumlu bir değer taşır.

Berkes, "çağdaşlaşma" kelimesinin, Batı dillerinde Fransızca 'laisizm' kelimesinin karşılığı olarak kullanılan 'sekülerizm'in tam çevirisi olduğunu belirtir (2004: 18). Ona göre çağdaşlaşma, din-devlet ilişkilerinin ayrılmasından çok daha kapsamlı bir hareketin adlandırmasıdır; toplumu geleneksel değerlerinden çağın değerlerine taşımayı hedefleyen, en önemli araçları ekonomi ve eğitim olan bir devlet politikasıdır (Berkes, 1982: 126).

Hilmi Yavuz, çağdaşlaşma ile modernleşme kavramlarının birbirinden farklı olduğunu belirttikten sonra Berkes'in çağdaşlaşma tanımına itiraz eder. Yavuz'a göre Türkiye bağlamında çağdaşlaşma; sivilleşme, demokratlaşma ve çoğulculuktur. Modernizmi lâiklikle eşdeğer görmek, liberal değerleri dışarıda bırakmak; 'segmanter', parçalı bir tanımlama olmaktadır (Yavuz, 1998: 93). Yavuz, Berkes'in çağdaşlaşmayı "kutsallaşmış gelenek"e karşı konumlandırmasını ve ondan kurtuluş olarak tanımlamasını eleştirir. Modern olanla geleneksel olan arasında bir karşıtlık kurulabilir; fakat bunu çağdaş olanla geleneksel olan arasında bir çatışmaya çevirmek bir "kavram kargaşası" yaratmaktır. Yavuz, modernizmin çeşitli biçimsel düzenlemelerle gerçekleşebileceğini, fakat çağdaşlığın zihniyetle ilgili olduğunu ve bilinçte yer etmesi gerektiğini söyler (1998: 95). Yavuz, burada yaptığı ayrımla, dışta yapılan değişimlerle onların içselleştirilmesi arasındaki farka da vurgu yapmaktadır. Yavuz, bir başka yazısında, modernleşme ile çağdaşlaşma arasındaki farkı tekrarlar: modernizm kamu alanına, çağdaşlık ise bir özne olarak bireye ait bir kavramdır. Türkiye'de kamu alanında yapılan modernleşme başarılı olmuş, fakat birey düzeyinde çağdaşlık gerçekleşmemiştir (1999: 11-13).

Ne var ki, Türkiye'de çağdaşlaşma, modernleşme ya da adına ne denirse densin, değişim sürecinin başından beri dışta yapılan değişikliğin içe yansıması beklenmiştir. Bu bakımdan Türk modernleşmesinin bir özelliği yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmesiyse, bir diğer özelliği de dıştan içe doğru işlemeyi prensip edinmesidir. Önce kıyafet sonra zihniyet, önce cemiyet sonra fert, önce kamusal sonra özel alan değişecektir. Unutulmamalı ki, II. Mahmut'un "teceddüd" hareketinin başında yaptığı değişikliklerden biri de kıyafetle ilgilidir. Bunun yanında padişah, kıyafetlerini değiştirdiği ordunun müziğine de el atmış; Cenova'dan müzisyenler ve müzik aletleri getirtmiştir. Daha önceleri İstanbul'da yabancı toplulukların müzik çalması yasakken, bu devirde halka açık konserler verilmeye başlanmıştır (Baykara, 1992: 65-67). Şekilde yapılan değişikliklerin hemen değilse bile, uzun vadede içe yansıyacağı düşünülmüştür denebilir. Bu da karşılığında şekilde bir direnmeyi doğurmuştur. Turhan, kurumlarda ve zihniyette gerçek anlamda bir değişim

yapmadan şekilde yapılacak değişikliklerin anlamsız bir gerilim yaratacağını, Türk toplumunu hem Batı'dan hem kendinden uzaklaştıracağını belirtir (1980: 17).

Osmanlı bürokrasisi başından beri, sistem gereği doğal olarak, devletin bekasını sağlamayı öncelikli işlevi olarak belirlemiştir. Osmanlı'da hem iktidarın hem muhalefetin amacı devleti kurtarmaktı (Koçak 2003: 77). Oktay, Osmanlı bürokrasisinin temel kaygısının yenilik yapmak değil, devraldığı mirası olduğu gibi korumak ve devretmek olduğunu belirtir. Bu bakımdan kalemiye, ilmiye, seyfiye sınıfları arasında bir fark olmadığını, hepsinin geleneklerce belirlenmiş sınırlar içinde kalmaya dikkat ettiklerini söyler (2003: 34). Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı modernleşmesinin belirgin bir özelliği, bürokratik elitin konsantre olduğu hususdur: devleti kurtarmak.

Tanzimat döneminde yetiştirilen bürokratlar da devleti gözetecek şekilde eğitilmiş, donanımlı kişilerden oluşur (Mardin, 1990: 46). Nitekim, yenileşme dönemindeki bürokrasinin ilk işi, imparatorluğun topraklarını elde tutmak amacıyla, iktidarın merkeziliğini sağlamlaştırmak, örneğin ayanları ortadan kaldırmak olmuştur (Aktar, 1993: 24-25). Bu dönemde merkezileşme, gerçekleştirilen değişimin "özünü oluşturmuştur" (Karpat, 2002: 77). Ayanların ortadan kaldırılması sonucunda Osmanlı devleti, taşradaki ekonomik kaynakları kontrolü altına alır; yönetimi yerel lider ve temsilcilerle paylaşmaya son verir; merkezdeki bürokrasiyi, bu konularda talepte bulunacak sosyal gruplara karşı keskin bir tavır almaya yöneltir (Karpat, 2002: 86-87). Bürokrasiye el atılmasının gerekliliği, Osmanlı'daki değişme, yenileşme ihtiyacının ortaya çıktığı andan beri düşünülmüştür. Koçi Bey, risalesinde, Osmanlı'daki bozulmanın en önemli sebeplerinden biri olarak bürokrasinin rüşvete bulaşmasını, önemli bürokratik mevkilerin ehliyetsiz kişilere rüşvet karşılığı verilmesini gösterir (1972: 48).

Değişme ihtiyacından doğan Batılılaşma, II. Mahmut döneminden beri "bir ölüm kalım meselesi" olarak ele alınmıştır (Tunaya, 1960: 58). Bunun sebebi, Batı'nın tekniğe dayalı üstün askerî gücüne cevap verme ihtiyacıdır. Osmanlı Devleti'nin "şevket ve kudreti asker ile"dir (Koçi Bey Risalesi, 1972 : 50). Osmanlı, Batı'nın gücünü iyice hissettikten ve Panislavist politikayla büyüyen Rusya'nın tehlikesini gördükten sonra değişmeye karar vermiştir; 1834 öncesinde Batı'yla diplomatik ilişkiler kurmak, Avrupa başkentlerinde elçilikler açmak, gücünden emin olan, gururlu Osmanlı için bir ihtiyaç olarak görülmemişti (Kuran, 1959: 34-35). Berkes, III. Selim döneminde yapılan reformların askerî alanla sınırlı kaldığını belirtir (2004: 96). Mardin'e göre, "askerî tedbir" kavramı, Osmanlı'nın değişiminin, modernleşmesinin özünde durur; devamlı olarak yenilgilere uğranması ve toprak kaybedilmesi, Batı'nın üstünlüğünü anlama çabasına ve değişime yol açmıştır (1996: 153). Alkan, Osmanlı'nın "nizâm-ı âlem" kavramına dayalı düzeni kaybettiğini, bir varlık savaşı verdiğini ve reformların bu sebeple askerî alanda başladığını söyler; bu reformlardan sonra siyaset ve ekonomi sahasındaki değişmeler de siyasal birliği korumak amacını gütmektedir (2003: 381).

Altan, Türk modernleşmesinin Batı'dan farklı olarak, yukarıda bir kültürel değişim olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Altan, "Batılılaşma Batı'da bir ekonomik devrim olarak gerçekleşirken, Türkiye'de üstyapı kurumlarında kültürel bir değişim olarak ortaya çıkmıştır" tespitinde bulunur (2004: 142). Çetinsaya, Altan'ın görüşlerine paralel bir tespitte bulunur; Tanzimat zihniyetini irdelerken, bu dönemin elitinin siyasetin gücüne güvendiğini ve dolayısıyla buna dayandığını belirtir (2003: 71). Değişimin yukarıdan gerçekleştirilmesi, Türkiye'de şartların kaçınılmaz bir sonucu olabilir, fakat bu değişimin tam hazmedilememesinin de sebebini oluşturur: geleneklere bağlı kitle, değişimi isteyen aydınlara düşman olmuştur; bu kitlenin geleneklerine dayanarak siyaset yapılması da değişim şansını azaltmıştır (İnalcık, 1992: 626). Türk siyasî hayatında "dini kullanma" kavramı, sık karşılaşılan söylemlerden biridir. Cem, III. Selim döneminden beri halkın, ekonomik bir karşılığını göremediği için Batılılaşma'ya soğuk baktığını düşünür. "Ortada bir iktidar, onun zorla kabul ettirmeye çalıştığı Batılaşma, bir de ekonomik durum vardır" diyen Cem, halkın üstyapı kurumlarını ve hayat şeklini her zaman dine dayalı bir tepkiyle karşıladığını belirtir (1999: 335-336). Buna dayanarak denebilir ki halk, kendisine benimsetilmeye çalışılan yeni hayat şeklinin faydasını, özellikle ekonomik faydasını göremediğinden, geleneğe daha sıkı sarılmaya devam etmektedir. Böylece geleneği, samimiyetle veya değil, savunarak iktidara gelmek de bir siyasî metod olmaktadır.

Batılılaşma'nın bürokratik elit eliyle gerçekleştirilmesi, Osmanlı toplumuna has bir durum değildir. Batı'nın çevresinde yer alan bütün devletlerde siyasî elitler, Batı'nın kurumlarını ithal etmeye başlamış ve değişim isteyen üst sınıflarla muhafazakâr halk arasında bir zıtlaşma yaşanmıştır (Kılıçbay, 1989: 49). Bu bakımdan Osmanlı'daki yenileşme hareketleri zaman zaman Rus ve Japon modernleşmeleriyle karşılaştırılmıştır. Koçak, Rus ve Japon örneklerinde modernleşme projesinin toplumun her alanını kapsadığını, kararlılık ve ısrarla uygulandığını belirtir (2003: 72-74). Tunaya, Osmanlı dışındaki Batılılaşma çabalarından bahsederken, Ahmet Refik'in "Kabakçı Mustafa" eserinden aktarmayla, onların önemli özelliklerinden biri olarak tepeden inme oluşlarını gösterir. Bürokratik bir elit, halkın çıkarını düşünerek, onun adına değişiklikleri yapmaktadır:

(…) asıl önemli mesele, onlar da bu köklü değişmeleri "tebaalarına sormadan, onların refahı, milliyetlerinin haysiyeti ve insanlığın şerefi namına yapmaktaydılar" (1960: 58)

Nadir Nadi, Demokrat Parti iktidarından sonra, 28 Ocak 1951'de, Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda, halka hizmet etmekle halkı memnun edecek şeylerin farklı olduğunu söyler. O, iktidar ve halk arasındaki ilişkiyi, bir hekim-hasta ilişkisine benzetir; hekim, gerektiğinde hastaya acı reçeteler yazacak ya da onun canını yakacak müdahalelerde bulunacaktır. İktidar, "iyi niyet"le faaliyetlerde bulunacak, buna rağmen halkı memnun edemezse, vicdanen rahat olacaktır (1961: 25).

Kalıber, iktidarı elinde tutan bürokratik elitin, bu iktidarı halka devredilmek üzere elinde tutmayı karakteristik bir özellik hâline getirdiğini söyler. Kalıber, bu durumu, Metin Heper'in Cumhuriyet seçkinlerinin bir çağdaşlaşma aracı olan konumlarını amaç hâline getirmesini işaret eden "bürokratik sapma" kavramıyla açıklar. (2004: 119). Modernleşme kuramını sorgulayan Köker, bu kuramın Batı dışındaki toplumlarda modernleşmenin gerçekleşmesi, bu toplumların Batı standardına ulaşabilmesi için demokrasinin askıya alınmasını kabul edilebilir kıldığını belirtmektedir. Bu durumda ortaya "ilerici" askerî diktatörlükler ve tek partiler çıkmakta; iktidarı elinde tutanlar, bir "geçiş evresi" yaşandığı gerekçesiyle durumlarını meşrulaştırmaktadırlar. Böylelikle modernleşme ile demokratikleşme bir paradoksta bir araya gelmektedir (1992: 151-154). Türköne, toplumun kendini yönetemeyeceği, yalnızca yönetilebileceği düşüncesinin, devletin Batılılaşma'sının önündeki en büyük engel olduğunu, devlet kavramının Türkiye'de geleneksel anlamında kalmasına sebep olduğunu belirtir (2007: 122). II. Abdülhamit, Jön Türklerin savunduğu "hürriyet" fikrini devlet için "tahrip edici bir silâh" olarak görmüş ve daha sonrasında "meşrutiyet"i de, Osmanlı'nın çok dilli ve dinli yapısını göz önünde bulundurarak, aynı şekilde algılamıştır (Karal, 1983: 537-538). Tunçay'a göre, II. Abdülhamit'in 1876 Anayasası'nı askıya alma gerekçesi bir "tanı ve sağaltma" yöntemi oluşturmuş ve günümüze kadar çeşitli dönemlerdeki kısıtlamalarda bir anlayış olarak nüksetmiştir. II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i inkâr etmemiş, fakat halkın anayasalı bir yönetime hazır olmadığını, buna hazırlanması gerektiğini ileri sürmüştür (2006: 94). Aybars ise, Cumhuriyet döneminde demokrasiye geçiş konusunda yaşanan aksaklıkları dönemin şartları içinde değerlendirmek ve anlamak gerektiğini belirtir (2006: 14-17).

Görüldüğü gibi "çağdaşlaşma" kavramı ele alındığında, Türkiye'nin siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel meselelerine değinmek ve başka kavramları irdelemek mecburiyeti doğmaktadır. Tezin giriş bölümünde bu tartışmalara ana hatlarıyla ve teze bir teorik temel oluşturmak amacıyla yer verilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Çağdaşlaşmanın Başlatıcısı ve Uygulayıcısı Olarak Bürokrasi ve Siyaset

Romanlarda, **bürokrasi** ve **siyaset** kurumlarının genellikle olumsuz taraflarıyla verildiği görülmektedir. Bu olumsuz özellikler; işin ehli olmama, haksız yollardan yükselme, idealizm eksikliği, halka yabancı olma, ahlakî değerleri göz ardı etme, iktidarı en önemli amaç hâline getirme vb. şeklinde sıralanabilir. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* ve İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası* ile *Kitabü'l Hiyel* romanlarında bu olumsuz özelliklere sahip bir Osmanlı bürokrasisi vardır. Attilâ İlhan'ın romanlarında son dönem Osmanlı bürokrasisi, genellikle Batı'da eğitim görmüş ve her biri bir yabancı ülkenin etkisinde kişi veya gruplardan oluşur. Özellikle Emrullah Râci Bey örneğinde, şahsi menfaatlerini ve ikbalini her şeyin üstünde tutan bir ahlâki yapı içerisinde, Osmanlı'yı

çöküşe götüren bürokrat tipi canlandırılır. Romanlarındaki eleştirilerden yola çıkıldığında İlhan'ın bağımsızlıkçı ve "ulusal kültür"e dayalı bir bürokrasiyi savunduğu açıktır. Yazarın düşüncelerine bakıldığında bu konuda gösterdiği örnek Mustafa Kemal'dir. Tarık Buğra'nın *Yağmuru Beklerken* romanında ilk dönem Cumhuriyet bürokrasisi ve siyasî çevreleri konu edilir. Serbest Fırka tecrübesinin anlatıldığı eserde, hem Serbest Fırka hem Halk Fırkası eleştiriye tabi tutulur. Buğra'nın bu romandaki en önemli tezi "yöneten-yönetilen kaynaşması"nın oluşmamasıdır. Yazar, bu romanın ardından yayımlanan *Osmancık*'ta, Türk töresi ve İslâm'dan oluşan bir millî kültürle bu kaynaşmanın örneğini verir. İlk romanın Cumhuriyet, ikinci romanın Osmanlı kuruluş dönemlerini konu edinmesi anlamlıdır. Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* üçlemesinde Tek Parti'nin son döneminden başlanarak 1980'lere gelecek şekilde bir bürokrasi ve siyaset eleştirisi bulmak mümkündür. Üçlemenin ilk kitabı *Ölmeye Yatmak*'ta son dönem Tek Parti bürokrasisi, "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" sloganının gereğini yapmadığı noktasında eleştirilir. Hasan Ali Toptaş ve Latife Tekin'in romanlarında bürokrasi ve siyaset, halka uzak unsurlardır. Özellikle Toptaş'ın *Gölgesizler* romanında bürokrasi, bir korku labirenti olarak sunulmuştur. Alev Alatlı'nın romanlarında bürokrasi, egemenliği elinde tutan, halkına devretmeye niyeti olmayan elit bir kitledir. Bürokratlar ve siyasîler, iktidar dışında kalan, taşranın ihmal edilmiş kitlelerinden gelseler bile, iktidarı ele geçirdikten sonra sistemi değiştirmek yerine onun nimetlerinden faydalanmaya odaklanırlar. Bunun yanında romanlarda, daha az sayıda da olsa, olumlu siyasetçi ve bürokrat tiplerinin de yer aldığı görülür. Bu olumlu tiplerde de sayılan özelliklerin tersi özellikler olduğu görülmektedir. Tarık Buğra'nın *Yağmuru Beklerken* romanında Serbest Fırka'yı kendi ilçesindeki parti teşkilâtını kuran Rahmi, Halk Fırkası'nın müfettişi Rahmi Bey bunlar arasındadır. Sevinç Çokum'un *Deli Zamanlar* romanında Adalet Partili İhsan Bey sadece oy ve iktidar kaygısı taşıyan, sanatı önemsemeyen olumsuz bir siyasetçidir. Açık fikirli bir genç olan anlatıcının TİP'lilerle görüşmesine tepki gösterir. Buna karşılık aynı partiden Maruf Bey sanata değer veren, serinkanlı, gerilimden uzak bir siyasetçidir.

Romanlarda Türkiye'nin siyasî meselelerinin geniş bir şekilde ele alındığı görülür. Darbelerin, özellikle 27 Mayıs İhtilâli'nin hem sağ hem sol bakış açısıyla irdelenmesi, eleştirilmesi; Türk romanının demokrasi konusunda bir hassasiyetin ifade alanı olduğunu ortaya koyar. Adalet Ağaoğlu, Selim İleri ve Alev Alatlı'nın romanlarında solun 27 Mayıs İhtilâli'ni desteklemesinden dolayı yaptığı özeleştiri görülür. Sevinç Çokum'un *Karanlığa Direnen Yıldız* ve *Deli Zamanlar* romanları, 27 Mayıs İhtilâli'nin öncesini ve sonrasını anlatırlar. Bu romanlarda darbeyi hazırlayan sol görüşler eleştirildiği gibi, sağ görüşler de bir özeleştiriye tabi tutulur.

İdeolojilere bilinçsizce bağlanma ve bundan kaynaklanan şiddet, incelenen romanların dikkat çektiği hususlardandır. Romanlardan alınan örneklerde, bu hususun bir özeleştiri noktasında gerçekleşmesi de önemlidir. Bunun yanında, ideolojik propagandaya muhatap olan gençler de eleştirilir. Onlar da bilinçsizce siyasî maceralara atılmaya hazır ve müsaittirler. Hasan Ali Toptaş'ın *Sonsuzluğa Nokta*

romanında bu gençler; halkın tepkisini çeken, fikirlere yüzeysel bir şekilde sarılmış ve eleştirdikleri düzene her an uyum sağlamaya hazır kişiler olarak sunulur.

Buradan çıkan manzara, bir depolitize etme çabası olarak yorumlanabileceği gibi, daha bilinçli bir politizasyona davet olarak da kabul edilebilir. İdeolojilere bilinçsizce ama samimiyetle sarılanlar kaybederken, oportünist davranıp ikbal sahibi olanlar kişisel çıkarlarına ulaşırlar. Bu paradoks, siyaset ortamına yöneltilen bir eleştiridir. Latife Tekin'in *Gece Dersleri* romanı, 12 Eylül öncesindeki ideolojik şiddetin içinde bulunan sol görüşlü bir militanın özeleştirisini ve geçmişi sorgulamasını verir. Bunun yanında önyargılara, hazır kalıplara, şematik bir anlatıma dayalı tipleştirmeler de görülür. Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* romanındaki ülkücü genç tipi Ali ile Emine Işınsu'nun *Canbaz* romanındaki devrimci genç tipi Ali, incelenen romanlar arasında bu tipleştirmenin en belirgin örneklerini oluştururlar.

Çağdaşlaşmanın Savunucuları: Aydınlar

Romanların, Türk **aydın**ının eleştirisini çeşitli açılardan yaptıkları görülür. Bütün romanlardan yola çıkılarak ortaya konacak en önemli eleştiri, Türk aydınının Türkiye'nin ihtiyacı olan fikir üretimini tam anlamıyla gerçekleştirmediğidir. Türk aydınının Batı hayranlığı ve Batılı fikirlere dayanan formasyonu, kendi halkının değerlerine sırt çevirmesinin ve onları anlamamasının en önemli sebebi olarak işaret edilir. Batılı bir formasyon almak reddedilmemekle birlikte, eksik bir durum olmak işaret edilir. Alev Alatlı'nın dörtlemesinin kahramanı Günay Rodoplu, incelenen romanlarda aydınlara en kapsamlı ve temel eleştirileri yönelten kişidir. Rodoplu; Türk aydınlarının halktan kopuk, Batı hayranı, kendi halkına bir sömürgeci mantığıyla yaklaşan, hazır kalıplarla düşünen bir "sınıf" oluşturduklarını belirtir. "Bilgi"sizlik ve fikir hırsızlığı, Günay Rodoplu'nun üzerinde durduğu diğer önemli hususlardır. Adalet Ağaoğlu'nun üçlemesinin kahramanı Aysel, bir aydın olarak "kişi" olma mücadelesi verir. Aysel, üçlemenin sonunda "hayır" diyerek bütün olumsuzluklara itirazını ifade eden, her alandaki yozlaşmaya karşı çıkan bir aydındır. Selim İleri'nin beşlemesinde Cemil Şevket Bey, Osmanlı'nın son dönemini görmüş, Cumhuriyet döneminde 12 Eylül Darbesi'ne kadar yaşamış bir aydındır. Cumhuriyet dönemine bir türlü adapte olamayan, bazen Osmanlı'yı bazen Cumhuriyet dönemini yeren veya öven biri olarak ilginç bir konumdadır. Emine Işınsu, muhafazakâr milliyetçi bir aydın örneğini *Canbaz* romanının kahramanı İlhan Kasapoğlu'yla verir. İlhan Kasapoğlu, millî değerler temeline oturan kişiliğini çeşitli sorgulamalarla ve Batılı fikirlerden yararlanarak geliştirir. İlhan, olgunlaştıkça gençliğinde Anadolu'nun delikanlılık kültüründen gelen şiddet eğilimlerini törpüler.

Çağdaşlaşmanın Muhatabı: Halk

Romanlarda **halk**, değişim geçirmesi gereken bir kitle olarak ortaya konmaktadır. Halkın değerleri, yer yer olumsuz özellikleriyle eleştirilirken, yer yer de olumlu bir kimliğin yansıması olarak değerlendirilir. Özellikle Latife Tekin'in

romanlarında, köyden kente göç eden kişilerin, kendine has bir kültür oluşturmak yoluyla nasıl bir çağdaşlaşma süreci yaşadıkları görülür. Tekin'in romanlarında halk, değerleriyle olduğu gibi verilir, hayat biçiminden ya da dünya görüşünden dolayı yargılanmaz. Alev Alatlı'nın romanlarında halk, kendi aydınının "iç sömürgeci" mantığına maruz kalan bir kitledir. Sol kesimin halkın değerlerinden kopuk oluşu eleştirilir. Günay Rodoplu ve dörtlemenin anlatıcısı Mehmet, Türk solunun halkın değerlerini dikkate alan bir çizgiye gelmesi gerektiğini savunurlar. Orhan Pamuk'un kahramanı Ömer'in İngiltere'de eğitim alıp yurda döndükten sonra, kendini bir "fatih" olarak tanımlaması ilginçtir. O, Anadolu'yu fethedecektir. Batılılaşmış bir aydın olarak Ömer'in benimsediği unvan, Rodoplu'nun "iç sömürgecilik" kavramına uyar. Sevinç Çokum'un romanlarında halk, olumlu değerleriyle verilir. Bu değerler yüzyıllara dayanan gelenekten ve dinden oluşan bir sentezdir.

Köylülükten kentliliğe geçmekte olan Türk toplumunda taşra, halkla özdeşleşmiştir. Hemen hemen bütün romancılarda taşra, ihmal edilmiş bir yer olarak öne çıkar. Hasan Ali Toptaş'ın *Gölgesizler* romanında köyün muhtarı, köyünün "Tanrı'ya ve devlete en uzak köy" olduğunu düşünür. Büyük şehirlerde yaşayan kahramanlar taşraya gittiklerinde gördükleri karşısında şaşırırlar. Selim İleri'nin *Yaşarken ve Ölürken* romanının kahramanı Turan bunlardan biridir. Yazarın bir diğer kahramanı Cemil Şevket Bey de, Ankara'nın hemen yakınındaki bir köye gittiğinde, gördüğü ihmal edilmişlik karşısında hayrete düşer. İncelenen romanlardan, bu bağlamda çıkarılacak en önemli sonuç, 1980 sonrası Türk romanının halkın değerlerini gözardı etmeyen, halkı dikkate alan bir çağdaşlaşmayı teklif ettiğidir.

Çağdaşlaşmanın Yönü: Batı

Romanlardaki **Batı** algısıyla ilgili söylenebilecek en önemli husus, bilinen bir tespitin tekrarı olacaktır: Batı hayranlığı ile karşıtlığı aynı anda, aynı zihniyette barınmaktadır. Batı, gelişmişliğiyle ve ileriliğiyle roman kahramanların hayran olduğu, gıptayla baktığı bir medeniyetin adresidir. Onların, Batı'nın yüzyıllarca rakibi olan bir medeniyetin mensupları olması ise, onların Batı karşıtlıklarının temelini oluşturmaktadır. Bunun sebebi, Batı'nın bir tehdit olarak algılanmasıdır. Batı, gelişmiş ve güçlü bir medeniyettir; fakat, değerlerine hiçbir zaman tam anlamıyla güvenilmez. Her girişiminin arkasında muhakkak bir "kötü niyet" vardır. Bu algının romanlarda tarihî tecrübelerle desteklendiğini belirtmek gerekir.

Romanlarda "yanlış" Batılılaşma eleştirilir; fakat bunun kesin, somut bir alternatifi tam anlamıyla verilmez. Emine Işınsu ve Sevinç Çokum'da bu alternatif millî kültür, Attilâ İlhan'da "ulusal kültür sentezi" olarak verilir. Alev Alatlı'nın dörtlemesinde yerel değerleri, İslâmiyet'i gözardı etmeyen bir sol öne çıkarılır. Orhan Pamuk, Batılılaşma çabalarının ortaya çıkardığı ironik durumları sergiler; o, son tahlilde "taklit"in çok da olumsuz bir hareket olmadığını, ileride sonuç vereceği tezini işler. Bu tarafıyla en Batılı tezi onun ortaya attığı söylenebilir. Bu, elbette Pamuk'un okuruna aşıladığı bir tez değildir; romanlarından çıkan bir sonuçtur. Hasan Ali Toptaş

ve Elif Şafak'ta bu konuyla ilgili kesin bir tez olduğunu söylemek güçtür. Şafak, romanlarında bir tez önermeden, Doğulu kültür unsurlarını, özellikle tasavvuf aracılığıyla işler.

Romanlarda Doğu, özellikle Batı'yla kıyaslandığında hemen hemen kayıp bir unsurdur. Türk romanı, yüzünü tamamen Batı'ya dönmüştür. Bu konuda Alev Alatlı'nın kahramanı Rodoplu, Cemil Meriç'e de göndermede bulunarak, Hint'in, Hint kültürünün keşfedilmesi gerektiğini söyler. Çin ve Hint'i önemseyen Rodoplu, Asya'nın insancıl tarafına dikkat çeker. Romanlarda tarihî ve kültürel bağların olduğu Ortadoğu, Kafkaslar, Rusya, kısacası Asya yoktur. Kahramanlar hep Batı'ya doğru hareket ederler. Romanlarda var olan Doğu aktüel değil, ölü bir Doğudur; ya terk edilmekte olan ya da mecburen gidilen bir yerdir. Doğu mekânda arkaya, zamanda geriye atılmıştır. Örneğin Selim İleri'nin romanlarında Osmanlı hanedanı mensuplarının çeşitli şehirlere gittiğinden bahsedilir. Orhan Pamuk'un romanlarında da aynı durum söz konusudur. Attilâ İlhan'da Doğu, Osmanlı'nın son döneminde, I. Dünya Savaşı'yla birlikte terk edilen, bu sebeple de olumsuz duygular uyandıran bir yerdir. Sevinç Çokum'un *Hilâl Görününce* romanı Kırım'da geçer, fakat bu da canlı bir Kırım değildir, Osmanlı – Rus savaşlarına sahne olan bir yerdir. Bu bakımdan Türk romanı, "yanlış" Batılılaşma'ya karşı tavır alsa da okurunun zihnine var olan, gidilecek, ilişkide olunan bir dünya olarak Batı'yı işlemektedir.

Din: Geleneğin Çağdaşlaşmaya İtirazı

Romanlarda **din**, hem geriletici bir unsur olarak, hem millî kimliğin bir parçası olarak yer alır. Çağdaşlaşmayı hedefleyen bürokrat, siyasetçi ya da aydınların bir kısmı dine karşı görüşlerini ortaya koyarlar. Onların en önemli gerekçeleri dinî inançların bilime, dolayısıyla çağın değerlerine ters düşmesidir. Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında din adamları olumsuz bir algıyla verilir. Toptaş'ın *Gölgesizler* romanında köyün kaybolan berberi Nuri'nin karısı, imama başvurduğunda, imam fal vb. batıl inançlarla, üfürükçülükle çözüm bulmaya çalışır. Bu arada imam kadını cinsel anlamda kullanır. Kadın, ezan sesi duyduğunda tuhaf bir ruh hâline girer. Orhan Pamuk'un kahramanı Selâhattin Bey, halkın dine dayalı değerlerini eleştiren en belirgin tiplerden birini oluşturur. Ona göre çağdaş bir toplum için halkın batıl inançlardan kurtarılması gerekmektedir. Buna karşılık dini olumlu bir değer olarak kabul eden, dindar olmasa da dine olumlu yaklaşan bürokrat, siyasetçi veya aydınlar da vardır. Alev Alatlı ve Attilâ İlhan'da dinin, tasavvufun yerli kültürün önemli bir unsuru olarak ele alındığı görülür. Elif Şafak, romanlarında din unsuruna yer vermenin ötesinde tasavvufu *Pinhan* romanının konusu olarak belirler. Şafak'ın romanlarında din, bir tez olarak öne sürülmez. Fakat, gerek yazarın kullandığı Osmanlıca'yı dışarıda bırakmayan dil, gerekse temalar, geleneği devam ettirme noktasında bir tavır olarak öne çıkar. Tarık Buğra, Sevinç Çokum ve Emine Işınsu; İslâm'ı Türk kimliğinin temelini oluşturan unsurlardan biri olarak işlerler.

Çağdaşlaşmanın Araçları

Bu bölümde Türk çağdaşlaşmasında bir araç olarak kullanılan eğitim, bilim, sanat ve kıyafet kavramlarının romanlardaki yansımaları ele alınmıştır. Eğitim, çağdaşlaşma çerçevesinde yeni bir insan tipi yaratmanın en önemli aracıdır. Eğitim, sözü geçen diğer üç aracın tümüne yayılan bir alana sahiptir. Bilim, Türk insanının zihniyetini; sanat, zevkini; kıyafet ise gündelik hayatını değiştirmeye yönelik araçlar olarak kullanılmışlardır. Bilim, Türk insanını lâikleştirecek, dine dayalı dünya görüşünden pozitivist bir dünya görüşüne götürecektir. Sanat, geleneksel tarzda dünyayı algılama, bir gelecek tasavvuru oluşturma ve kendini ifade etmeyi kaldıracaktır. Kıyafet, özellikle kamusal alanda geleneksel hayatın izlerini silecek ve farklı bir beden imajını oluşturma işlevini görecektir.

Eğitim

Eğitim, romanlarda bir çağdaşlaştırma aracı olarak ele alınır ve bu konuda çeşitli eleştiriler, teklifler sunulur. Adalet Ağaoğlu'nun üçlemesindeki kahramanlar, özellikle Aysel, Cumhuriyet'in ilk döneminde yetiştirilen idealist neslin bir üyesidir. Öğretmeni Dündar Bey, idealist, mesleğine bağlı biridir ve öğrencilerine Cumhuriyet'in değerlerini benimsetmeye çalışır. Aysel, öğretmeninin aşıladığı değerlerle babasının geleneksel değerler arasında kalır. Elbette ki öğretmeninden daha çok etkilenir. Öğrenim hayatı boyunca idealist olan Aysel, üniversitede akademisyen olduktan sonra zaman zaman ideallerinin altında ezilir, çeşitli iç çatışmalar yaşar. Selim İleri'nin *Yaşarken ve Ölürken* romanında Turan, taşraya idealist düşüncelerle giden, fakat taşrada gördüğü sosyal durum ve eğitim ortamı sonrasında hayal kırıklığına uğrayan bir resim öğretmenidir. Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* romanında da idealist öğretmenler çeşitli zorluklarla karşılaşırlar. Dirmit'in sevdiği öğretmenlerinden biri "komünist" olduğu suçlamasıyla görevinden alınır ya da sürgün edilir.

Alev Alatlı'nın kahramanı Günay Rodoplu, aydınların eğitimi bir "iç sömürgecilik" aracı olarak değerlendirdiklerini belirtir. Gelenekle barışık sosyalist fikirleriyle öne çıkan Rodoplu, halkı daha fazla dikkate alan bir eğitimi savunur. Romanlarda anlayışsız öğretmen tipi ve despotik eğitim anlayışı eleştirilir. Selim İleri'nin *Solmaz Hanım,* Alev Alatlı'nın *İşkenceci*, İhsan Oktay Anar'ın *Efrasiyâb'ın Hikâyeleri*, Sevinç Çokum'un *Çırpıntılar* romanı bunun örneklerini verir. Sevinç Çokum'un *Hilâl Görününce* ve *Çırpıntılar* romanında millî değerlere dayalı bir eğitim anlayışı savunulur. Sözü edilen romanların ikincisinde Tekin ve Esra çifti Avustralya'dan Türkiye'ye geldiklerinde çocukları Korhan'ın kendi değerleriyle yetişeceğini, yabancılaşmayacağını umarlar. Ne var ki Korhan okula başladıktan sonra bu konuda hayal kırıklığına uğrarlar.

Attilâ İlhan'ın romanları başta olmak üzere, Avrupa'da eğitim gören kahramanların kendi toplumlarına yabancılaştıkları görülür. Attilâ İlhan'ın

kahramanlarının her biri, I. Dünya Savaşı'nda alınan mağlubiyetten sonra, işgal sürecinde eğitim gördükleri Batılı ülkeleri desteklerler, mandacılık fikrini savunurlar. Selim İleri'nin *Saz Caz Düğün Varyete* romanında Perihan Yelli, devlet tarafından İtalya'ya opera eğitimi için gönderilir. Fakat o, Mısırlı Prens Habib'le tanıştıktan sonra, müreffeh bir hayat sürmek adına ideallerinden vazgeçer. Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Ömer, İngiltere'deki eğitiminin ardından, Anadolu'yu fethetmek isteyen hırslı bir Batılı olarak döner.

Romanlarda eğitim ortamının politize olması sonucunda verimin düşmesi konu edilir. Bu konuda en belirgin örnek Emine Işınsu'nun *Canbaz* ve *Kafdağı'nın Ardında* romanlarıdır. Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü öğrencisi Selen, mezun olduğunda, şiddet ortamından dolayı doğru dürüst bir eğitim alamadığını, öğretmenlik yapmaya ve öğrencilerine bir şeyler vermeye hazır olmadığını görür.

Bilim

Bilim, romanlarda Türk toplumunu çağdaşlaştırmanın bir aracı olarak ele alınmıştır. Bilim; dinî kaynaklı ve sezgiye dayalı bir toplumu pozitive edecek, onu lâikleştirecek bir araç olarak işlenmiştir. Bu noktada geleneksel bilgiyle Batı'dan gelen pozitif bilginin çatıştığı görülür. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* romanı ile İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası* ve *Kitabü'l Hiyel* romanları; Osmanlı döneminde bu çatışmanın örneklerini verirler. Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Selahattin Bey'le Sevinç Çokum'un *Karanlığa Direnen Yıldız* romanında Sebati Bey, Türkiye toplumunu gerilikten kurtarmanın yolu olarak bilimi görürler. Onlar için bilim, halkın geleneksel bilgi biçimini ve hayat tarzını değiştirebilecek en önemli araçtır.

Alev Alatlı, Sevinç Çokum ve Adalet Ağaoğlu'nun romanlarında akademisyenler birçok problemle karşılaşırlar. Ağaoğlu'nun akademisyen kahramanları hak ettikleri değeri bir türlü bulamazlar ve ideallerini sorgularlar. Alatlı'nın kahramanı Rodoplu, toplumunun ihtiyacını göz önünde bulunduran araştırmalar yapmayan akademisyenleri eleştirir. Ona göre Türkiye'de üniversite, görevini yapmamaktadır. Rodoplu, üniversitenin idarî açıdan değil, bilim ve fikir üretme noktasında özgür ve bağımsız olması gerektiğini savunur Sevinç Çokum, halkın değerleriyle barışık bir akademik çevre teklif eder. Her üç romancıda akademik dünya, verimsizliği bağlamında eleştirilir.

Yukarıdaki tespitler sonucunda iki önemli durum ortaya çıkar. Bunlar eşzamanlı olarak ortaya çıktıkları için bir paradoks oluştururlar. Bilim adamları, akademisyenler; bilimi toplumu çağdaşlaştıracak bir araç olarak görürler, bunun için mücadele verirler; fakat, bilimde üretken olmak anlamında olumsuz bir konumdadırlar. Bunun sonucunda bilim, ideolojik sonuçlar üretir, fakat bilimsel ürün vermez. Ürünün bilimsel değil, ideolojik olması; incelenen romanlardan Türk bilim dünyasına veya akademik çevrelerine yöneltilen en önemli eleştiri olarak tespit edilebilir.

Sanat

Romanlarda **sanat** konusuna önemli bir yer verildiği görülür. Bir kısım roman kahramanları için Batılı sanatlar, çağdaşlaşmanın bir aracı ve ölçüsüdür. Attilâ İlhan'ın romanlarında kahramanlar, "asrî" olmanın bir göstergesi olarak piyano çalmayı öğrenirler. Selim İleri'nin romanlarında da durum aynıdır. *Saz caz Düğün Varyete* romanında opera çevresi, bu sanatı çağdaşlaşmanın vazgeçilmez bir şartı olarak kabul eder. Profesör Kerami, operanın Batılılaşma'yla ilişkisine dair bir çalışma yapar. Türkü söyleyen Âşık Sazcı, bir ara halk sanatına önem verildiği için opera çevresine girse de orda tutunamaz. Diğer taraftan, Batılı sanatlara karşı yerel sanatları savunan kahramanlar da vardır. Adalet Ağaoğlu'nun kahramanı Aysel'in ağabeyi İlhan, evde Batı müziği çalınmasını yasaklar; arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde saz çalarlar. Sevinç Çokum'un *Çırpıntılar* romanında Tekin, oğlu millî değerlerini unutmasını istemediği oğlu Korhan'ın Batılı müzik dinlemesine karşı çıkar. Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* romanının kahramanlarında Bedii Usta, II. Abdülhamit döneminde padişahın emriyle sarayda sergilenmek üzere mankenler yapar; fakat, şeyhülİslâmın tepkisiyle karşılaşır. Bedii Usta'nın yaptığı mankenler Cumhuriyet döneminde de Batılılara benzememeleri ve yerel görünümleri dolayısıyla tepkiyle karşılaşır. Pamuk, ismi estetikle ilgili bir kahraman aracılığıyla, Türkiye'de sanatla hayat görüşü ve sosyal dönüşümler arasında nasıl ilişki kurulduğunu başarılı bir şekilde ve ironik durumlarla ortaya koyar. Özellikle Attilâ İlhan ve Sevinç Çokum'da yerel sanat, millî değerlere dönüş anlamında savunulur. İlhan'ın *Fena Halde Leman* romanında Fransız asıllı Leman, eşi Ekrem'le birlikte tasavvufla ve tasavvuf edebiyatıyla ilgilenir.

İncelenen romanlar arasında sanatın bir araç olması gerektiğini savunan en belirgin örnek Alev Alatlı'nın kahramanı Günay Rodoplu'dur. Ona göre en değme sanat eseri, bir çocuğun gözyaşına değmez; insanlar acı çekerken yalnızca estetik amaçlarla sanatla ilgilenmek bir lükstür. Sanatın, yanlış giden her şeye karşı bir söz söylemek için kullanılması gerekir. Selim İleri'nin kahramanları, özellikle *Yaşarken ve Ölürken* ve *Saz Caz Düğün Varyete* romanlarında sanatla ilgili geniş tartışmalar yaparlar. Toplumcu gerçekçilik Selim İleri ve Emine Işınsu'nun romanlarında bireyi anlamada ve anlatmada yetersiz kaldığı, sanatı bir propaganda aracına çevirdiği noktasında eleştiriye tabi tutulur.

Kıyafet

Kıyafet, tıpkı Tanzimat romanlarında olduğu gibi, incelenen romanlarda çağdaşlaşma ile geleneğin çatışma alanlarından biridir. Romancıların bu konudaki en önemli eleştirisi, Türk toplumunun çağdaşlaşmada şekilciliği aşamadığı hususudur. Attilâ İlhan'ın romanlarında Osmanlı'nın üst kesimine mensup kişiler, "asrî", "Avrupaî" görünmeye son derece önem verirler, kıyafette Paris modasını takip ederler. Örneğin *Dersaadet'te Sabah Ezanları* romanında Abdi Bey, bir davete giderken frak giyer; fakat, başına giydiği, kendisine Osmanlılığını hatırlatan festen çok rahatsız olur. Selim İleri'nin

romanlarında kıyafet konusu Cumhuriyet'ten sonraki çağdaşlaşma çabaları içinde önemli bir yer tutar. İleri, romanlarında bu konuyu moda ve magazin dergilerinden alıntılar aracılığıyla zengin bir içerikle işler. Örneğin *Gramofon Hâlâ Çalıyor* romanında Yedigün dergisinin renkli bir kapağı verilir. Kapakta resmi bulunan çağdaş giyimli sarışın bayan için anlatıcı, onun "centilmen erkek okurlarını asrî medeniyete davet et[tiğini]" söyler (2008b: 15). Adalet Ağaoğlu'nun kahramanı Aysel, etek boyu dizinin altında ve saçları kesilmemiş olduğu için, okulda öğretmenleri tarafından "köylü" olarak algılandığını söyler ve buna üzülür. Sert bir tarih öğretmeni olan Nihâl Hanım, ona saçlarını "Batılı bir kız gibi" kestirmesini söyler. Diğer taraftan Aysel'in dindar bir adam olan babası buna karşı çıkar. Aysel, iki hayat tarzı arasında kalır; okulun istedikleri evdekilerin isteğiyle uyuşmaz. Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* romanında kıyafet meselesi, köyden kente göç ve taşralıların modernleşmesi bağlamında işlenir. Gençlerle yaşlılar arasında bu konuda bir kuşak çatışması yaşandığı görülür.

Çağdaşlaşma Sürecinde Kimlik Arayışı ve Türklük

Romanlarda **Türk kimliği**nin, **Türk milliyetçiliği**nin değişik bakış açılarından incelendiği görülür. Türk kimliğinin oluşumunda en önemli faktörlerden birisi olan dil konusunda yapılan değişiklikler, yöntemi ve kapsamı itibariyle eleştirilir. Buna paralel olarak Türk Tarih Tezi de eleştiriye tabi tutulur ve öngördüğü eski tarihlere odaklanan, Osmanlı'yı atlayan anlayışa kaşı çıkılır. Tarık Buğra'nın *Osmancık* romanı, bu anlamda bir kimlik teklifidir. Bu teklif, "yöneten-yönetilen kaynaşması"nın töre ve din temelinde oluştuğu, idealleri olan bir toplumun millî kimliğidir. Milliyetçilik, özellikle "ulusal kültür sentezi"ni savunan Attilâ İlhan'ın romanlarında da önemli bir yer tutar. İlhan da, sol kaynaklı bir sentezi savunur. Bu sentezde, Osmanlı'yı gözardı etmeyen Türk değerleri ile sol değerler birleştirilir. Sevinç Çokum'un özellikle daha sonra yazdığı *Deli Zamanlar* romanında Türk milliyetçiliğinin bir özeleştirisini yaptığı görülür. Emine Işınsu ve Sevinç Çokum'un romanlarında Türk milliyetçiliği her zaman yerel değerler ve din üzerinde temellenir, fakat, Batı'dan gelen değerlere de açıktır.

Sonuç

Aşağıda bu çalışma ile varılan sonuçlar verilecektir. Varılan sonuçların özellikle incelenen romanlar için geçerli olduğu belirtilmelidir. Bunun yanında, belirtilen hükümlerin, 1980-2000 dönemi Türk romanı hakkında da genel bir fikir verdiği söylenebilir.

İncelenen eserlerden elde edilen verilere dayanarak, ihtiyatlı olmak kaydıyla, denebilir ki:

1. Türk romanı, çağdaşlaşmanın başlatıcıları ve uygulayıcıları olarak bürokrasi ve siyaset kurumlarına; siyaset sahnesinin aktörlerine; çağdaşlaşmanın savunucuları olan aydınlara önemli eleştiriler yöneltmeye devam etmektedir.

2. Türk romanı, çağdaşlaşmanın muhatabı olan halka yönelik daha sağlıklı bir algının yaratılmasına hizmet etmektedir.

3. Türk romanı, geleneğin çağdaşlaşmaya karşı direnç noktası olan din hakkında farklı yorumlara açık olmaya, dini farklı bakış açılarından yorumlamaya devam etmektedir.

4. Türk romanı, çağdaşlaşmanın yönü olan Batı'ya yönelik hayranlık ve nefretle açıklanabilecek iki taraflı bir tavrın ifade edilme alanlarından biridir. Buna karşılık Türk romanı, Doğu'yu unutmuştur. Bu anlamda okurunu Batılılaştırma işlevini devam ettirmektedir.

5. Türk romanı, çağdaşlaştırmanın araçları olarak eğitim, bilim, sanat ve kıyafeti farklı bakış açılarıyla değerlendirmeye ve sorgulamaya devam etmektedir. Eğitimde despotik yaklaşımlar eleştirilmiş ve idealist öğretmen tipleri, birer öneri olarak romanlarda yer almıştır.

6. Türk romanı, çağdaşlaşma sürecindeki kimlik arayışlarının bir ürünü olan ve aynı zamanda bir kimlik üretme alanı olan Türk milliyetçiliğini ve Türk kimliğini ele almaya, yorumlamaya devam etmektedir.

7. 1980'lerden 2000'lere doğru gelindikçe verilen eserlerde biçim arayışlarının belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi, Türk romanı 1980-2000 yılları arasında da Türkiye'nin siyasî, sosyal ve kültürel meselelerinin tartışıldığı bir platform olma özelliğini korumuştur. Bu özellikler, onun Tanzimat romanından aldığı genetik özelliklerdir. Bu çalışmada ele alınan Orhan Pamuk, Elif Şafak ve Hasan Ali Toptaş gibi yeni nesil romancılarda, özellikle son ikisinde tezlerin açıkça sunulmadığı veya anlatıcının okura telkini şeklinde gerçekleşmediği bilinen bir husustur. Yine de şu hususu belirtmek gerekir ki, Türk romanının yeni biçim arayışlarına girmesi ve bunları devam ettirmesi, kendi iç dinamikleri kadar Batı sanatının etkisiyle gerçekleşmektedir. Ki, bu iç dinamik denen hususların da Batı sanatının etkisiyle oluştuğunu belirtmek gerekir. Örneğin, toplumcu gerçekçilik böyledir. Diğer taraftan, millî bir içeriğe yönelen romancıların kendilerini Batı'dan örneklerle desteklediklerini görmek de zor değildir. Öyleyse, Türk romanında postmodernizmin de modernist bir mantıkla ikame edildiğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Türk romanı Batı sanatının etkisinden kurtulmalı mıdır? Bu bir gereklilik midir? Bu sorular da, zaten Batılı bir tür olan roman için tartışmalıdır. Üstelik, Türk edebiyatında roman, Türk şiirinde olduğu gibi köklü bir geleneğin üstüne oturmadığı için, ondan bir tür olarak bunu beklemek haksızlık olacaktır.

Türk romanının okurunu çağdaşlaştırma işlevi, yukarıda belirtilenlere dayanarak denebilir ki devam etmektedir. Türk romanını bu konuda önemli kılan, diğer edebî türlerden farklı olarak, türün özellikleri gereği siyasî, sosyal ve kültürel meseleleri geniş bir şekilde ve farklı biçimlerle ele almaya müsait olmasıdır.

Ek-1: Çalışmada İncelenen Eserler

Ağaoğlu, A. (2005). *Ölmeye Yatmak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ağaoğlu, A. (2006). *Bir Düğün Gecesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ağaoğlu, A. (1988). *Hayır*…. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ağaoğlu, A. (1984). *Üç Beş Kişi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Alatlı, A. (2002). *İşkenceci*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Alatlı, A. (2007). *Viva La Muerte*, Or'da Kimse Var mı? Kitap 1. İstanbul: Alfa Yayınları.

Alatlı, A. (1992) '*Nuke Türkiye'*, Or'da Kimse Var mı? Kitap 2. İstanbul: Boyut Yayınları.

Alatlı, A. (2003). *Valla Kurda Yedirdin Beni*, Or'da Kimse Var mı? Kitap 3. İstanbul: Alfa Yayınları.

Alatlı, A. (2001). *O.K. Musti Türkiye Tamamdır*, Or'da Kimse Var mı? Kitap 4. İstanbul: Alfa Yayınları.

Anar, İ. O. (2003). *Puslu Kıtalar Atlası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (2002). *Kitab-ül Hiyel*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (2005). *Efrasiyâb'ın Hikâyeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, T. (2005a). *Yalnızlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Buğra, T. (2005b). *Yağmur Beklerken*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Buğra, T. (2008). *Osmancık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çokum, S. (2007). *Hilâl Görününce*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çokum, S. (1993). *Ağustos Başağı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çokum, S. (1999a). *Çırpıntılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çokum, S. (1999b). *Karanlığa Direnen Yıldız*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çokum, S. (2000). *Deli Zamanlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Işınsu, E. (2006a). *Canbaz*. Ankara: Elips Kitap.

Işınsu, E. (2006b). *Kaf Dağı'nın Ardında*. Ankara: Elips Kitap.

Işınsu, E. (1997). *Atlıkarınca*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Işınsu, E. (2006c). *Cumhuriyet Türküsü*. Ankara: Elips Kitap.

İleri, S. (2002). *Yaşarken ve Ölürken*. İstanbul: Doğan Kitap.

İleri, S. (2005). *Saz Caz Düğün Varyete*. İstanbul: Doğan Kitap.

İleri, S. (2008a). *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın*. İstanbul: Doğan Kitap.

İleri, S. (2008b). *Gramofon Hâlâ Çalıyor*. İstanbul: Doğan Kitap.

İleri, S. 2008c). *Cemil Şevket Bey, Aynalı Dolaba İki El Revolver*. İstanbul: Doğan Kitap.

İleri, S. (2008d). *Solmaz Hanım, Kimsesiz Okurlar İçin*. İstanbul: Doğan Kitap.

İlhan A. (2005a). *Fena Halde Leman*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İlhan A. (2007). *Dersaadette Sabah Ezanları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İlhan A. (2005b). *Haco Hanım Vay*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İlhan A. (2008). *O Karanlıkta Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Pamuk, O. (2002). *Cevdet Bey ve Oğulları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (1996a). *Sessiz Ev*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (1997). *Beyaz Kale*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (1994). *Kara Kitap*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (1996b). *Yeni Hayat.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (1999). *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şafak, E. (2007). *Şehrin Aynaları*. İstanbul: Metis Yayınları.

Şafak, E. (2000). *Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.

Şafak, E. (2001). *Pinhan*. İstanbul: Metis Yayınları.

Tekin, L. (2005). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, L. (1998). *Berçi Kristin Çöp Masalları*. İstanbul: Metis Yayınları.

Tekin, L. (2004). *Gece Dersleri. İstanbul: Everest Yayınları.*

Tekin, L. *(2003). Buzdan Kılıçlar*. İstanbul: Everest Yayınları.

Toptaş, H. A. (2006a). *Sonsuzluğa Nokta*. İstanbul: Doğan Kitap.

Toptaş, H. A. (2007). *Gölgesizler.* İstanbul: Doğan Kitap.

Toptaş, H. A. (2006b). *Kayıp Hayaller Kitabı*. İstanbul: Doğan Kitap.

Kaynakça

Aktar, C. (1993). *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, (Çev.: Temel Keşoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2003) "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C.:1, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, s. 377-407, İstanbul: İletişim Yayınları.

Altan, M. (2004). "Batılılaşmanın Sosyo-politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Modernleşme ve Batıcılık, s. 141-146, C.:3, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aybars, E. (2006). *Atatürkçülük ve Modernleşme*, İzmir: Zeus Kitabevi.

İnalcık, H. (1992). "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürkçü Düşünce*, s. 619-626, Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırmaları Merkezi.

Baykara, T. (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Berkes, N. (2004) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, N. (1982). *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık.

Cem İ. (1999). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Can Yayınları.

Çetinsaya, G. (2003) "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C.:1, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, s. 54-71. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kalıber, A. (2004) "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Modernleşme ve Batıcılık, s. 107-124, C.:3. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıçbay, M. A. (1989). "Tekilden Çoğula Geçişin Alanı Olarak Batı, Sorunsalı Olarak Batılaşma". *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 2, s. 45-51, Mayıs 1989, Ankara.

Koçak, C. (2003). "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C.:1, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, s. 72-82, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçi Bey Risalesi (1972). (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman). Millî Eğitim Basımevi, İstanbul: Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi.

Köker, L. (1992). *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları: Ankara.

Kuran, A. B. (1959). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, (kendi yayını). İstanbul: Çeltüt Matbaası.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset - Makaleler 1*. Derleyenler: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev.: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Nadi, N. (1961). *Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar* – Bir İflâsın Kronolojisi 1950-1960. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Oktay, C. (2003). "Bizans Siyasî İdeolojisinden Osmanlı Siyasî İdeolojisine" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C.:1, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, s. 29-36, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.

Tunçay, M. (2006). "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* C. 2 Kemalizm, s.92-96. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Türköne, M. (2007). "Batılılaştıramadıklarımız" Doğu Ne? Batı Ne?, *Doğu Batı dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat Mart Nisan 1998, 5. baskı, s. 117-122, Ankara.

Yavuz, H. (1998). *Osmanlılık, Kültür, Kimlik.* İstanbul: Boyut Kitapları.

Yavuz, H. (1999). *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm*. İstanbul: Boyut Kitapları.